

HØST I AMERIKA

Å ta en øl klokken syv om morgenen er i overkant for meg. Men ikke alle er plaget av slike hemninger. På Gardermoen en tirsdag morgen i slutten av september er det aktivitet foran tappekranene. Vet forresten ikke om noe annet sted hvor man må velge mellom 0,4 liter eller 0,6 liter; den tradisjonelle halvliter'n er det ikke tilbud på her.

Jeg ser frem til fem dager i California og deretter snaue to uker i Washington D.C. I fokus denne gangen er utviklingen i kinesisk økonomi, i tillegg til det selvfølgelig; å bli oppdatert på hva som skjer i USA. Det siste er temaet for denne epistelen.

I

Det er spennende å være tilbake på Stanford University – mitt *alma mater*. Rusler rundt på campus. Mange nye bygninger er kommet til siden jeg avsluttet min Ph.D. i 1975.

The Stanford Daily – universitets egen dagsavis – eksisterer fortsatt. Plukker med meg dagens nummer. "University endowment swells to \$12.4 billion", står det, i temmelig fete typer. Tolvkommafiremilliarderdollar? Er det mulig? Dagen etter leser jeg i Financial Times om Gazproms kjøp av en større aksjepost i Sibneft, et konkurrerende russisk oljeselskap. Dette oppkjøpet krever et lån på 12 milliarder dollar, "the largest single loan ever made to a Russian company". Det største lånet lagt ut i et land som dekker elleve tidssoner – det er hva Stanford University har på bok.

Universitetsavisen kan videre opplyse;

- at fondet hadde en avkastning på 19,5 prosent siste regnskapsår
- at de siste ti årene har annualisert avkastning vært 15,4 prosent
- at i 2002 og 2003 tapte fondet to prosent hvert år

Stanford Management Company, som ble etablert i 1991, forvalter pengene. Dette selskapet står ansvarlig overfor universitetets høyeste organ, Board of Trustees. Stanford har tjent godt på sine aksjer i Google – verdens mest brukte søkemaskin på nettet. Larry Page og Sergey Brin – to studenter ved Stanford – utviklet denne teknologien. I en alder av 32 år er de nå gode for 11 milliarder dollar hver.

Hvert år mottar Stanford University fem prosent av verdien av fondet, som bidrag til dekning av løpende utgifter; som stipendier til studenter, lønninger til professorer og støtte til forskningsprosjekter. Tanken bak denne reglen er å beholde kjøpekraften i fondet og å bidra til sunne finansielle forhold på lang sikt.

Fondet er investert overalt i verden, i alle mulige type verdipapirer. Oppgaven, sier Michael McCaffery, som leder forvaltningsselskapet, er å "hire the very best managers in each asset class throughout the world".

Likhetene mellom Statens petroleumsfond i Norge og Stanford University's fond, er slående:

- Begge skal bare bruke forventet realavkastning; fire prosent i Norge og fem på Stanford. Siden kronen kan forventes å styrke seg mot dollar, er det rimelig å forvente noe lavere nominell avkastning i norsk valuta enn i amerikansk
- Begge har et styringssystem der forvaltningen av midlene er delegert til en egen entitet; Stanford Management Company og Norges Bank, henholdsvis
- Begge forvalterne ser det som sin oppgave, ikke å plukke aksjer, men å plukke de beste forvalterne på de ulike områdene
- Begge fikk de formelle rammene på plass tidlig på 1990-tallet – selv om Statens petroleumsfond stod tomt de første årene

Det er fristende å konkludere at når to så fremsynte organisasjoner som den norske stat, ved Finansdepartementet, og Stanford University, ved sitt Board of Trustees, helt uavhengig av hverandre ender opp med noe henimot den samme modellen for forvaltning og bruk av en sekk med penger, er det rimelig å legge til grunn at det ikke er lett å finne andre måter å gjøre dette på som er enormt mye smartere.

En forskjell skal dog noteres; Stanford har trolig en større andel av sine midler i aksjer enn hva Norge har. Videre er Stanfords fond større enn hva Statens petroleumsfond er, relativt sett. De fem prosentene universitetet fikk fra fondet siste regnskapsår, finansierte 17 prosent av universitetets utgifter. De 80 milliarder kronene som statens petroleumsfond overførte til Finansdepartementet i 2004, dekket 13 prosent av de offentlige utgiftene dette året.

Når en privat institusjon som Stanford University er eier av store midler, aksepteres det at bare avkastningen skal brukes og resten spares. Når en stat står som eier, stusser folk over en slik handlingsregel. Det er som om man forventer at statsmyndigheter i et demokrati ikke evner å være en like ansvarlig og langsiktig eier som private. På dette punktet – som forvalter av store naturrikdommer og eier av de likvide midlene som dette eierskapet gir – er Norge et foregangsland. Det er en utfordring for den nye regjeringen å se til at vi fortsetter å være det.

II

Når jeg kjører drosje i Amerika, blir jeg både glad og lei meg. Glad, fordi jeg kommer mer enn dobbelt så langt for de samme penga sammenlignet med i Norge. Lei meg, fordi bak de billige drosjeturen ligger en håpløs energipolitikk og en stadig skjevare inntektsfordeling.

Sammenlignet med tilsvarende bilmodeller for tyve år siden er bensinforbruket pr. mil på biler flest lavere i dag. Likevel bruker *gjennomsnittsbilen* på amerikanske veier mer bensin pr. mil nå enn den gang. Det skyldes endret *sammensetning* av bilparken. Relativt sett er det nå langt flere SUV-er og andre energislukende modeller. En avgiftspolitik som favoriserer kjøp av store ”gas gusslers”, ligger bak. I tillegg kommer lave bensinavgifter. I dag produserer USA bare 35 prosent av eget oljeforbruk. Og egen produksjon har vært synkenede siden toppåret 1971.

Frank Verrastro ved Center for International Studies (CSIS) i Washington D.C. sier det slik: ”The U.S. hasn’t had a comprehensive energy policy since the 1970s”. Den gangen – etter firedoblingen av oljeprisene tidlig på 1970-tallet – ble det fastsatt standarder for hvor ”bensineffektive” nye bilmodeller skulle være. Men amerikanske bilprodusenter, som har hentet mye av sine overskudd på produksjon av ”gas gusslers”, har lyktes i å hindre en for samfunnet bedre avgiftspolitik, både på bensin og på biler.

I tillegg til energisiden av saken, og den ubehagelige avhengigheten av land i Midt-Østen for tilførsel av energi, har saken sin fiskale side også. En avgiftsøking på en cent pr. gallon, eller snaue to øre pr. liter, gir en milliard dollar mer i statskassen. Med bensinpriser i USA som i Europa, der statlige avgiftsøkninger lå bak prisøkningen, ville gi vel hundre milliarder dollar mer i økte statsinntekter, dvs. dekke opp mer enn en fjerdepart av underskuddet i statens finanser. De lave bensinprisene i USA er vanskelig for en utenforstående som meg å forstå.

III

Billig taxi skyldes også lave lønninger. Når vi i Norge betaler mye for å kjøre drosje, har mynten en hyggelig forside – folk i alle yrker tjener brukbart. Fattigdomsproblemet har kommet på dagsorden i Norge også. Men i USA er dette problemet langt større. Den tendensen til inntektsutjevning som man erfarte på slutten av 1990-tallet, er nå snudd. Amerika er tilbake på en langsiktig trend der inntektsforskjellene øker. Estimer viser at 37 millioner amerikanere lever under fattigdomsgrensen. Det tilsvarer 12,7 prosent av befolkningen – en økning på 0,2 prosentpoeng fra 2003 til 2004.

En 60 år gammel kvinne, Aurolyn Rush, forteller til San Francisco Chronicle at hun fremdeles har datteren på 27 år boende hos seg. Begge arbeider som sentralborddamer ved Grand Hyatt hotell i San Francisco. Med samlet inntekt på 23.000 dollar, eller om lag 150.000 kroner, har de ikke råd til å bo hver for seg.

En grunn til økende inntektsforskjeller, både i Amerika og i Norge, er de fremvoksende økonomiers inntreden på den globale arena. Professor Richard Freeman ved Harvard University har beregnet at Kinas åpning mot resten av verden, fra 1978 og fremover, har ført til at den samlede arbeidsstokken i den globale økonomien har økt med en fjerdedel. Med et klart større tilfang på billig arbeidskraft mister arbeidskraften i vår del av verden, og særlig den ufaglærte, forhandlingsstyrke overfor kapitalen.

Godt mulig må Ms. Rush konkurrere med sentralborddamer i Bangalore. Ved outsourcing av slike tjenester kommer indiske kvinner inn på det amerikanske arbeidsmarkedet. Selv om et luksushotell som Grand Hyatt ikke har sitt sentralbord plassert i India, vil Ms. Rush like fullt merke konkurransen: Når andre foretak i San Francisco setter ut sentralbordtjenestene til India, blir kampen om de gjenværende jobbene hardere. Og lønnen til slike som Ms. Rush og hennes datter presses ned.

Rettferdig? Nei, vil vel de fleste amerikanere svare. Men neppe de fleste indere.

IV

Wall Street Journal er en konservativ avis. Neppe av det slaget folk i NRK og Dagbladet søker støtte for egne meninger i. For den som ønsker å bedre sin forståelse av tenkemåten til makteliten i verdens mektigste land, er Wall Street Journal nyttig å lese. Overrasket kan man også bli, slik jeg ble det torsdag 29. september, etter å ha lest artikkelen "The Hallmark of the Underclass" av Charles Murray, ved American Enterprise Institute, en tankesmie med stor innflytelse. Her jobber bl.a. Lynn V. Cheney, som er gift med visepresident Dick Cheney;

David Frum som i en periode var taleskriver for president George W. Bush; og Newt Gingrich som var Speaker i Representantenes Hus i perioden 1995-1999.

Mr. Murray tar utgangspunkt i hva de to kraftfulle stormene Katrina og Rita som slo innover Mexicogulften, avdekker om tilstanden i Amerika. Katrina skapte enorme ødeleggelse i New Orleans – Rita slo til i Texas litt lenger vest. Mer enn 350.000 hjem ble helt ødelagt. Det tilsvarer 17 prosent av nybygde amerikanske hus i løpet av et år¹. I etterkant har bilder av fattigdom og elendighet, plyndring og snikskyting, rullet over TV-skjermene her i USA. Folk har knapt kunnet tro sine egne øyne. Demokratene, sier Murray, legger skylda for den fattigdommen som nå stilles åpent til skue, på president Bush. Republikanerne hevder at myndighetene kan ordne opp, bare man bevilger nok penger.

Det er ikke fattigdom som er problemet, sier Murray. Folk som kan stå opp om morgenen og som tar en jobb når en byr seg, klarer seg. Problemet er dem som ikke er interessert i å arbeide. I 1954 var 9 prosent av svarte i aldersgruppen 20—24 år i denne kategorien – i 1999 hele 30 prosent. ”The dropout rate among young white males is lower, but has been increasing faster than among blacks”, skriver forfatteren.

Hva skyldes denne utviklingen? Manglende evne til sosialisering blant unge menn i lavinntektsgrupper, hevder Murray. Som i sin tur skyldes en enorm økning i unge som vokser opp uten far. Andelen av barn født av enslige kvinner har vokst fra fire prosent tidlig på 1950-tallet til 35 prosent i 2003. For svarte er dette tallet nå 68 prosent.

Men hvordan kan man ha en økende underklasse og samtidig fallende kriminalitet? Ganske enkelt ved å holde flere folk i fengsel. Om forholdstallet mellom fanger og forbytelsler hadde holdt seg på det nivået det var da Ronald Reagan ble president i 1981, skulle 490.000 personer nå sittet i fengsel. Tallet i 2003 var 2.086.000. Mon tro hvordan statistikken over kriminalitet hadde sett ut om man hadde beholdt praksisen fra vel tyve år tilbake og sluppet ut 1,6 millioner mennesker fra amerikanske fengsler?

Etter å ha lest aviser som Wall Street Journal, Financial Times, Washington Post eller Le Monde, vet jeg ting jeg ikke visste før. Avislesningen har gitt nye kunnskaper. Det som skiller gode aviser fra dårlige, er ikke at de gode ikke har egne meninger som de med stor kraft prøver å pådytte sine lesere. Det som gjør en avis god, er at den bibringer leseren ny kunnskap og pirrer hans nysgjerrighet.

V

Jeg bor på Creekside Inn i Palo Alto, et pent hotell bestående av flere små bygninger, med en liten bekk rennende mellom. Allerede ved fem-tiden om morgenen settes det frem kaffe og wienerbrød i resepsjonen – eller ”Danish Pastry” som det heter. Her er det bare å forsyne seg – alt er gratis. Ettersom frokost vanligvis ikke er inkludert i prisen på amerikanske hoteller, er her både tid og penger å spare på å benytte seg av dette tilbudet.

Et annet konkurransefortrinn mitt hotell har er røykeforbud på alle rom. Om du blir tatt for å røyke på rommet, er prisen 75 dollar. For rensing av tepper og vasking av vegger og tak – røyklukta skal ut.

¹ Se http://www.usatoday.com/money/economy/housing/2005-10-05-katrina-housing-sat_x.htm

Et tredje konkurransefortrinn som Creekside Inn satser på, er gratis servering av hvit- og rødvin, i små plastglass, ved fem-tiden om ettermiddagen.

Jeg stusser. To av tre amerikanere overvektige. Det dør flere av overvekt i USA enn av røyking – hvordan man nå beregner slike ting. Hvorfor da pøse på med gratis fetevarer? Og også gratis servering av alkohol? Svaret er enkelt – hva som teller i en profittfokusert verden, er resultatet på bunnlinjen. Wienerbrød, kaffe og rødvin som man ikke tar betalt for, gir flere gjester. Merinntektene som følger av dette, er større enn merkostnadene.

Men hva med samfunnet? Er ikke samfunnskostnadene større enn kostnadene som private regner på, når folk får helseproblemer pga. usunt levesett? Et levesett som Creekside Inn, ved sin markedsføring av gratis frokost, bidrar til.

Etter å ha tenkt litt over sakene, kommer jeg til at problemet kan løses på fire ulike måter:

- Oppdra folk til en sunnere livsførsel. Så kan wienerbrødene stå der.
- Legg ned forbud mot at hoteller kan ha slike helseskadelige tilbud.
- Legg en generell sukkeravgift på alt som serveres av ferdigmat.
- Nye eiere med en bredere horisont for sin virksomhet.

Å oppdra folk til å leve sunnere, er vel og bra. Men til nå har ikke slik satsning ført til urørte wienerbrød. Det andre forslaget er helt urealistisk, bortsett fra i Nord-Korea. Det tredje alternativet er hva vi lærer studenter i mikrøkonomi; når samfunnskostnader ikke er reflektert i priser, legg på en passende avgift. Men neppe gjennomførbart.

Det siste kulepunktet er spennende – å få frem eiere som er opptatt av sine gjesters ve og vel i et langsiktig perspektiv. Som legger forholdene til rette for en sunnere livsstil. I stedet for Danish Pastry og kaffe kunne man heller satt frem grovbrød, kaviar og gulost. Samt skummet melk, juice og friske gulrøtter. Om ettermiddagen kunne man servert grønn, kinesisk te snarere enn vin. For Creekside Inn ville konsekvensen trolig være færre gjester og dårligere lønnsomhet, i hvert fall i første omgang.

Amerikaneres fokus på komfort er blitt en svøpe. I Newsweek, October 3, 2005 er man opptatt av å legge forholdene til rette for en sunnere og mer aktiv livsstil. ”The real secret to fitness is to live in an environment that encourages it”, heter det. Folk må få bedre tilgang på sykkelveier og fortau. I stedet for å fokusere på hva folk ”bør” gjøre, er trikset å lage et miljø ”conducive to walking and cycling”.

Det er noe paradoksalt i dette. I hundre år har man lagt forholdene best mulig til rette for et mest mulig bedagelig liv, der det å sette seg i bilen for den minste forflytting er blitt det helt sentrale. Nå er tiden moden for i stedet å fokusere på at folk lettere skal kunne bevege seg – gå og sykle – for på den måten å få et spenstigere legeme og et bedre liv. Tilbake til nybyggertiden – et bilfritt Amerika – er det hva som skal til for en mer smidig og sunn befolkning?

24. november 2005
arne jon isachsen